

BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Qiyomov Yusuf To'xtasin o'g'li

Xalqaro Innovatsion Universiteti

Iqtisodiyot va aniq fanlar kafedrasini mudiri

Ergashev Ozodbek talaba

Toshpulatov Shaxriyor Anvar o'g'li

talaba

Annotatsiya: *Insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishi, pedagogik ta'lim jarayonida talaba-yoshlarning shaxs sifatida rivojlanishi, O'qituvchining shaxs sifatida o'z-o'zini anglashi hamda faolligi, maqsadga intilishi talabaning ijtimoiy-pedagogik muhitga moslashishi va o'z-o'zini baholashiga yordam berishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Inson, shaxs, pedagog, ta'lim, talaba, yoshlar, faol, tadqiqot, individual. Insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun nasl-irsiyat (inson – biologik mavjudot sifatida), ijtimoiy muhit (ijtimoiy-iqtisodiy hayot) hamda maqsadga muvofiq tashkil etilgan tarbiya va uning faoliyati kabilari ta'sir etadi.*

Shuning uchun ham pedagogik ta'lim jarayonida talaba-yoshlarning shaxs sifatida rivojlanishi, uning har tomonlama kamolga yetishi qonuniyatlari, shaxs kamolotiga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Oliy pedagogik ta'limning asosiy maqsadi ham shaxsni aqliy, ma'naviy-axloqiy, estetik, jismoniy rivojlanishi, talabalar yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning ijodiy imkoniyatlarini har tomonlama ro'yobga chiqarish, insonparvarlik munosabatlarini shakllantirishdan iboratdir. Tarbiya qonuniyatiga ko'ra shaxsning kamolga yetishi jamiyat rivojlanishidan orqada qolsa, ijtimoiy maqsadni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilmagan bo'lsa, uni amalga oshirish qiyin. Sh.Majitova o'qituvchi kadrlar tayyorlashda bir butun, yaxlit shaxsni rivojlantirish muammosini tadqiq etar ekan, shaxsning ijtimoiy munosabatlar va ongli faoliyat sub'ekti sifatida talqin etadi. Shuningdek, shaxsning yaxlitligi atrof-olamni anglash hamda ijtimoiy muhit sharoitida aniqlanadi. O'qituvchining shaxs sifatida o'z-o'zini anglashi hamda faolligi, maqsadga intilishi talabaning ijtimoiy-pedagogik muhitga moslashishi va o'z-o'zini baholashiga yordam beradi degan g'oyani ilgari suradi ..

Muallif B.G.Ananev, A.N.Leontev, L.S.Vigotskiylarning fikrlariga tayangan holda o'qituvchi shaxsi tarbiya va ijtimoiylashuv sharoitida shakllanadi, degan xulosaga keladi. Tadqiqotda bo'lajak o'qituvchini yaxlit shaxs sifatida rivojlantirishning pedagogik asoslari ishlab chiqilib, ular quyidagilardan iborat deb ko'rsatiladi:

rag'batlantirish (motivatsiya);

- yaxlit shaxsni shakllantirish mezonlarini aniqlash;

- pedagogik tizimga ega bo'lish;

- shaxsni shakllantirish mazmuni, bosqichlari, jihatlari, unga qo'yiladigan talablar;

- pedagogik jarayon;
- talabalarning shaxslik-kasbiy yo'nalishi;
- talabalarga qo'yiladigan talablar;
- kommunikativ vositalar va ularga qo'yiladigan talablar

Tadqiqotchilarning fikrlariga tayanib shuni ta'kidlash lozimki, talabalarni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda quyidagi talablarga rioya etish muhimdir:

- yoshlarning bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ta'lim jarayonida talabalar faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish;
- talaba-yoshlarning har biriga individual yoshdashish;
- pedagogik nazokatni shakllantirish;
- kasb-hunarga tayyorlash;
- noqulay vaziyatlardan to'g'ri yo'l topib chiqib keta olish qobiliyatiga ega bo'lishlariga erishish;
- ijtimoiy faollik, fuqarolik rolini shakllantirish va hokazolar.

Yuqoridagi talablarni amalga oshirishda barkamol shaxsni shakllantirishga hizmat qiluvchi quyidagi mezonlar asos bo'lib xizmat qiladi.

Barkamol shaxsni shakllantirish mezonlar:

- shaxsni aqliy, ma'naviy-axloqiy, hissiy-estetik, jismoniy rivojlantirish;
- ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishga yo'llash;
- insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish;
- yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsning individual o'ziga xosligini namoyon etishga sharoit yaratish;
- fuqarolik nuqtai nazarining tarkib topishiga erishish;
- hayotga, mehnatga, ijtimoiy ijodkorlikka tayyorlash;
- o'z-o'zini boshqarish, demokratik tamoyillarni anglash, Vatani va xalq oldida o'zmas'uliyati va burchini his etish.

Barkamol shaxsni axloqiy tarbiyalashda, avvalo, jamiyat talabiga mos holda axloqiy tushunchalar, qoidalar, his-tuyg'ular, e'tiqod va xulqiga doir ko'nikmalar va malakalarni shakllantirish muhim vazifa sanaladi.

Ma'naviyatli inson bilimli, kasb-hunar egasi, Vatanning sodiq fuqarosidir. U o'z davlati qonunlarini biladigan va ularga amal qiladigan, o'z yurtidan g'ururlana oladigan, o'z Vatani boyliklarini saqlash bilan birga uni yanada boyitadigan, go'zalliklaridan bahramand bo'ladigan shaxs. U har qanday zararli illatlarga qarshi kurashadi, xalq boyligini avaylab asraydi.

Axloq esa shaxsning xatti-harakatlari, yurish turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi. Axloq ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat ma'naviy-ruhiy hayotida o'ziga xos o'rin tutadi. U jamiyat tomonidan tan olingan tartib-qoidalar bo'lib, kishilarning xatti-harakatlarini tartibga soladigan tamoyil sanaladi.

Axloq – ma’naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs rivojlanishining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloqsiz, axloqiy me’yorlarsiz shaxsning ruhiy, jismoniy va ma’naviy yetukligi shakllanmaydi. Shuning uchun ham ma’naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik xarakterga ega bo’lib, shaxsning ma’naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi.

Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalari:

- 1) ma’naviy-axloqiy ongni shakllantirish;
- 2) ma’naviy-axloqiy xulq-atvor, ko’nikma va odatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Ma’naviy-axloqiy tarbiya mohiyatiga ko’ra insonning jamiyat oldida burchliligi, o’z xulq-atvorining jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan uyg’unligi, shuningdek, ma’naviy-axloqiy xulq-atvorning insonning kishilarga bo’lgan hurmat-e’tiborini namoyon etuvchi mezonlardan ekanligini tushunishi, axloqiy ideallarining to’g’riligiga ishonch hosil qilishi, ma’naviy-axloqiy bilimlarining e’tiqodga aylanishi va e’tiqodning tizimli bo’lishini ta’minlash va ma’naviy-axloqiy odatlarning shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Estetik (nafosat) tarbiya talabalar tomonidan estetik bilimlarning egallanishi, ularda estetik madaniyatni tarkib toptirish, voqelikka estetik munosabatlarni shakllantirish, estetik his-tuyg’uni rivojlantirish, hayot go’zalliklari, tabiat va mehnatga muhabbatni tarbiyalash; estetik idealni shakllantirish hamda hayotiy faoliyatni tashkil etishda estetik qonuniyatlariga rioya etish ko’nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi

Shaxsda sog’lom turmush tarzi ko’nikmalarini shakllantirishda uning jismonan to’g’ri rivojlanishi, o’z salomatligini mustahkamlashi; aqliy va jismoniy faoliyatning yuqori darajada bo’lishiga erishish; gigienik malaka va ko’nikmaga ega bo’lishi; turmush tarzini mavjud axloqiy talablarga muvofiq tashkil etish; jismonan sog’lom bo’lib, o’ziga va o’zgalarga quvonch baxsh etish, zararli odatlardan saqlanish kabilar muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalar o’rtasida mehnat tarbiyasini tashkil etishda milliy va umumbashariy an’analariga tayanish, ustoz-shogird, oilaviy mehnat va hunarmandchilikning eng samarali metod va usullaridan foydalanish, zamonaviy kasb-hunarlar asoslarini o’zlashtirish, ular tomonidan mehnatning shaxs rivojlanishida asosiy omillaridan ekanligini anglanishiga erishish muhim sanaladi.

Shuningdek, barkamol shaxsning shakllanishida ekologik, iqtisodiy, huquqiy tarbiyalar ham o’ziga xos ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, barkamol shaxs individ – shaxs – inson tizimida o’z dunyoqarashi, nuqtai nazariga ega bo’lish, o’z haq-huquqini hurmat qilishga o’rganish, shaxslik xislatlarini tushunish, shuningdek, o’z bilim, qobiliyat va ko’nikmalarini namoyon etib, o’z “Men”ini qaror toptirish asosida shakllanadi. Insonning shaxs sifatida rivojlanishi uning qiziqishlari, xarakteri, qobiliyati, aqliy rivojlanganligi, ehtiyojlari, mehnat faoliyatiga munosabati bilan belgilanadi. Insonda yuqorida ko’rsatilgan xususiyatlar rivojlanib, uning ijtimoiy voqelikka, mehnatga, kishilarga, jamiyatga bo’lgan munosabati muayyan bosqichga yetgandagina u barkamol shaxs darajasiga ko’tariladi.

Milliy ta'lim-tarbiya tarixida barkamol shaxs tarbiyasi tajribalari

Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham barkamol shaxsni tarbiyalash dolzarb muammo bo'lib kelgan. O'zbek xalqi yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda boy tarixiy tajribaga ega. Bu tajribani o'rganish va mazkur tajribadan zamon tarablariga muvofiq barkamol shaxsni shakllantirishda samarali foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Sharq mutafakkirlarning asarlarida yosh avlodda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish, ularni barkamol shaxs bo'lib voyaga yetkazishga oid pedagogik g'oyalar, barkamol shaxs tarbiyasining mazmun, shakl va metodlari o'z aksini topgan bo'lib, ular bugungi kunda ham muhim pedagogik qiymatga ega. Ushbu asarlarda inson tafakkurini rivojlantirish, aqliy-axloqiy yetuklik va jismoniy barkamollik, estetik madaniyatni shakllantirish masalalari ham ilmiy, ham amaliy jihatdan o'z yechimiga ega bo'lgan.

Xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan doston, ertak, maqol va xalq qo'shiqlarida, shuningdek, Yusuf xos Hojib, Kaykovus, Ahmad Yugnakiy, Muslihiddin Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy va boshqa mutafakkirlarning barkamol shaxsni tarbiyalashga oid qarashlari o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishish chog'ida yosh avlodda barkamol shaxsga xos fazilatlarini tarbiyalashga juda qadimdan alohida e'tibor berib kelinayotganligining guvohi bo'lish mumkin. Jumladan, xalq maqollarida yoshlarda yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirishga oid qarashlardan samarali foydalanilgan bo'lib, buholat ayniqsa, pand-nasihat mazmunidagi maqollarda maslahat, nasihat, istak, buyruq shakllarida qo'llanilgan tarbiyaviy mazmunga ega pand-nasihatlarini xalq og'zaki ijodining ertak, doston, aytishuv, topishmoq kabi janrlarida ko'plab uchratish mumkin. Pand-nasihat metodi xalq og'zaki ijodi namunalari bilan birga ta'limiy-axloqiy asarlarda ham samarali qo'llanilgan.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari pand-nasihat uslubida yozilgan asar sanaladi, unda pand-nasihat tarkibida qiyoslash uslubidan ham samarali foydalangan. Asarda yaxshilik bilan yomonlikni, rostlik bilan yolg' onchilikni, yorug'lik bilan qorong'ulikni, samimiylik bilan quvlikni, kamtarlik bilan takabburlikni, bilimlilik bilan johillikni, saxiylik bilan baxillikni o'zaro qiyoslash asosida ularning mohiyati ochib berilgan. Yusuf Xos Hojib kishilarga munosabatda o'rtamiyona yo'l tutishni maslahat beradi va "Agar kishilarga o'rtamiyona munosabatda bo'lsang, do'st dushmanga aylanmaydi", - deydi.

"Qutadg'u bilig" asarining pedagogik qiymatini belgilovchi jihatlardan biri unda muammo usulining maqsadga muvofiq qo'llanilganligidir. Milliy pedagogik merosda jumboq – muammoli ta'limga alohida o'rin ajratilgan bo'lib, u o'ziga xos ahamiyatga ega. Didaktik asarlarda munozaraga keng o'rin ajratilgan bo'lib, munozara asosida jumboq – muammo yechiladi. Chunonchi, "Qutadg'u bilig" asarida Kuntug' mish (Elig) va Oyto'ldi o'rtasidagi munozara quyidagi mazmunga ega: Elig Oyto'ldini ilgiga chaqirib, uni yonimga o'tir, deb taklif qiladi. Lekin Oyto'ldi o'tirmaydi. Elig unga boqib, taajublansa, Oyto'ldi

ko'zini yumib oladi va yuzini yashiradi. Xonning yoniga o'tirmay, yerga koptok qo'yib unga o'tiradi.

Eligning jahli chiqib sababini so'raganda, unga quyidagilarni tushuntiradi: Elig Oyto'ldiga o'rin berganda uning yoniga o'tirmagani "Xon yonida menga o'rin yo'q", degani; yerga koptok qo'yib, unga o'tirgani – davlat koptok kabi barqaror emas, qo'ldan chiqib ketadi, degani, Elig boqqanda ko'zini yumib olgani – davlat ko'r kishiga o'xshaydi, kimga ilahsa, unga yopishib oladi; yuzini yashirgani esa, davlat jafo, unga ishonib g'ururlanib ketma, deganim edi, deydi. Ko'rinib turibdiki, Yusuf Xos Hojib asarning mazkur lavhasida birdaniga uchta metod – munozara, muammoli ta'lim, pand-nasihatdan foydalangan. Demak, anglanadiki, o'z davrida mutafakkir asarlarida zamonaviy pedagogik texnologiyaning elementlaridan unumli foydalangan.

Asrlar davomida yosh avlod tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etishda qo'llanib kelinayotgan pandnomalardan biri Unsurul-Ma'aliy Kaykovusning "Qobusnoma" asaridir. "Qobusnoma" boshidan oxirigacha pand-nasihatdan iborat asar. Ayniqsa, sakkizinchi bob "Anushiravon pandlarini yod olmoq zikrida" bobi bunga yaqqon misoldir. Pand-nasihati qiyosiy taqqoslash tahlili orqali olib boriladi. Kaykovus "Qobusnoma" asarida barkamol inson (shaxs) tarbiyasi haqidagi qarashlarni bayon etar ekan, ayniqsa, jismoniy tarbiyani tashkil etish masalasiga katta e'tibor beradi. Buni asarning "SHikorga chiqmoq zikrida", "Chavgon o'ynamoq zikrida", "Sipohsolarlik shartlari va odatlari zikrida" kabi boblarida ko'rish mumkin. Ularda mutafakkir barkamol inson (shaxs) avvalo sog'lom bo'lishi zarurligini, shuningdek, bilimlarni o'zlashtirishda mushohada yuritish, fikrni dalillar asosida ifodalash lozimligini alohida uqtiradi. Xususan, asarning "Ilm talabi va qozichilik zikrida" bobida quyidagilar alohida ta'kidlanadi:

Ulug' mutafakkir Alisher Navoiy o'qituvchilarni talabchan va o'z kasbining bilimdoni bo'lishga undagan, tarbiya masalasiga jiddiy e'tibor bergan. Mutafakkirning fikricha, bilim olishda uzluksizlik ma'qullab, bilim beruvchi ustoz – murabbiylarning o'zlari ham ma'lumotli, o'qitish usullarini chuqur egallagan bo'lishlarini talab etadi. Johil, mutaasib, nodon domlarni qoralab, o'qituvchi mehnatining og'irligini alohida ta'kidlaydi. Madrasa mudarrislarining fozil, dono, kamtar, ma'naviy pok insonlar bo'lishini istaydi va shunday bo'lishi uchun kurashadi

Mashhur mutafakkirlar inson aqliy qobiliyatini, ilmiy quvvatini, iste'dodini takomillashtirish uchun o'zida zukkolik, fahm tezligi, zehn o'tkirligi, bilimlarni tez egallash, qo'yilgan muammoni tez anglash, ilgari his etgan va tasavvur qilgan barcha narsalarni esda saqlash, xotira kabilarni rivojlantirishi lozimligiga alohida urg'u berib o'tganlar.

Ta'lim-tarbiya samaradorligiga erishish maqsadida maktab va madrasalarda ana shu talablarga rioya etilgan, talabalarda yuqorida ta'kidlab o'tilgan jihatlarni tarbiyalash uchun "Tarbiyai fikriya", "Tarbiyai tafakkuriya", "Tarbiyai ixlosiya" kabi metodlar qo'llanilgan, ular talabalarni fikrlashga o'rgatib, tafakkurlarini rivojlantirib, bilimlarni egallashga bo'lgan qiziqishlarini oshirgan. Shuningdek, tafakkurni rivojlantirishda samarali bo'lgan ilmiy

munozara, sharhli o'rganish, muammolarni hal etish, kuzatish, savol-javob, bilimlarni sinash, ko'rgazmali tajriba kabi uslublar qo'llanilgan.

Iqtidorli bolalarga beriladigan bilimlar hajmi ko'paytirilib, ularning adabiyotlar bilan mustaqil shug'ullanishiga ko'proq e'tibor berilgan. Iqtidorli talabalar maktab yoki madrasalarda talab etiladigan bilim hajmini o'zlashtirib, ma'lum sinovdan o'tgach, o'qishni muddatidan oldin bitirish imkoniyatiga ega bo'lganlar.

Har bir o'qituvchi talabalarga umumiy bilimlarni berish bilan bir qatorda, ularni san'at va muammoli masalalarni yechish sirlari bilan ham tanishtirib borganlar

O'tmishda muallimlar va madrasa mudarrisarlari ko'proq muhokama va munozaralar uyushtirib, matnni sharhli-izohli o'rganish metodlariga katta e'tibor qaratganlar.

Talabalarda zehni tarbiyalash, ularning bilimlarini mustahkamlash, tafakkur qobiliyatlarini mustahkamlash, ma'lumotlarni uzoq vaqt esda saqlab qolishlariga erishish maqsadida chiston (topishmoq)larni yechish, muvashshahlar yozish, o'rganilayotgan muammoni sharhlash va izohlash kabi usullardan foydalanilgan.

Bu usullar talabalarni rag'batlantirgan, o'qishga, ilm olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirgan. Chunonchi, mashhur shoira va mohir muallima Uvaysiy (Jahon otin) o'zi tashkil qilgan darslarda qizlarning zehni tarbiyalashda chistonlardan samarali foydalangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi //O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish /Tuzuvchilar: J.Fozilov, R.Sultonov, H.Saidov. – T.: “Ma'rifat-Madadkor”, 2000, 25-b.

2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi //O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish /Tuzuvchilar: J.Fozilov, R.Sultonov, H.Saidov. – T.: “Ma'rifat-Madadkor”, 2000. 20-b.

3. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O'zbekiston, 2000. 56–57- b.

4 Qurbonov Sh.E., Seytxalilov E.A., Quronov M. va boshq. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar (“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” asosida). – T.: Akademiya, 2002. – 50 b.

5. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yohud ahloq. – T.: O'qituvchi, 1992. – 15 b.

6 Dmitriev G.D. Teoretiko-prakticheskie aspekti mnogokulturnogo obrazovaniya v SShA // J. Pedagogika, 1999. №7. – s. 55.

7.Internet saytlari